

**LEAVE
NO ONE
BEHIND**

XITSONGA

**XIRHAMBO XO TEKA GOZA EKA
VUTOMI BYO ANTSWA**

**NELSON
MANDELA**

**EKA VANHU
EKA PLANET**

Nhengeleto lowu wa mintshaho ku suka eka Nelson Mandela wu tirha tanihi xitsundzuxo xa xitandzhaku lowu munhu wun'we a nga vaka na wona emisaveni.

Wu hengeletiwile hi Nhlangoano wa Matiko eAfrika-Dzonga hi ku tirhisana na Nhlangoano wa Nelson Mandela, xibukwana lexi xi tsaleriwile eka ndzhaka wa xifaniso xa xifaniso lowu ri hlohlotelaka switukulwana ku lwela swo tala ri nje, swo ringana, na ku tiyiseleka emisaveni. Eka mapheji lama, marito ya Madiba ya ringanisiwa na kutiyiseleka ka Nhluvuko wa swikongomelo, ya nyika ku twisisa, nhlohlotelolo, na xirhambo xo teka goza eka un'wana wa hina ku endla hambano emi migangeni ya hina na ku tlula.

UNITED NATIONS
SOUTH AFRICA

NELSON MANDELA
FOUNDATION

Living the legacy

Khavhara:
©Nhlangoano wa Nelson Mandela/Matthew Willman

Khavhara ya le ndzeni:
Xifaniso xa xihatla ku suka eka UN Food Garden
©Xinepe xa UN/Rick Bajornas

TAFULA RA LESWI NGA ENDZENI

Ku khensa

4

Nkandziyiso wo hlawuleka ku tlangela ndzhaka ya Nelson Mandela no tsundzuka siku ro tlangela ra vu 10 Sayizi ya ra Sayizi ya ku hundza ka yena emisaveni.

Rito ro rhangana

5

Hungu ro suka eka Nhlango wa Nelson Mandela na Muhlango wa Vaaki eAfrika-Dzonga.

Mintshaho ya Nelson Mandela na Xikongomelo xa Nhluvukiso lowu nga heriki

6

Nelson Mandela u khutazile tinxaka ku lwela ntsena misava yo ringana no hlayiseka. Eka mapheji lama, marito ya Nelson Mandela ya fambelanisiwa na Swikongomelo swa Nhluvukiso lowu nga heriki, ya nyika ku twisisa, nsusumeto, na xirhambo xo teka goza eka un'wana wa hina ku endla ku hambana eka miganga ya hina na ku tlula.

**NELSON
MANDELA
INTERNATIONAL
DAY**

TAKE ACTION! INSPIRE CHANGE!

Nkandziyiso wo hlawuleka ku tlangela ndzhaka wa Nelson Mandela no tsundzuka siku ro tlangela ra vu 10 ka yena emisaveni ku hundza.

“COURAGE WAS NOT THE ABSENCE OF FEAR,
BUT THE TRIUMPH OVER IT” N. MANDELA

CONTINUATION

Hofisi ya Nhlangoana wa Matiko eGeneva yi vile na nkhuvo wo tsundzuka ka Siku ra Nelson Mandela ra Matiko ya Misava. Vatekaxiave va tsala mahungu hi nkarhi wa ntlango. ©Xinepe xa UN/Jean Marc Ferré

Mfanelo yo va munhu ya aleriwa masiku hinkwawo eka magidi wa mamiliyoni wa vanhu **hikokwalaho ka vusweti, ku pfumaleka ka swilaveko swa nkoka swo tanihi swakudya, mintirho, mati na vutumbelo, dyondzo, nhlayiso wa rihanyo na mbangu lowu hanyeke kahle.**

Nelson Mandela

RITO RO RHANGA

Eka Vatirhikulorhi, Vanghana na vaendli-kulobye va ku cinca,

Xibukwana lexi xi tirha tanihi xichavo xo hlawuleka eka Nelson Rolihlahla Mandela, khale ka Puresidente wa Afrika-Dzonga, hi rirhandzu a tiviwa tanihi Madiba, hi ku lemuka Ndzhaka ya yena leyi nga heriki na ku lwela ntshuxeko loku nga heriki na vuhlayiseki bya vumunhu. Xi lavana no mpfampfarhuta leswi fanaka exikarhi ka mbulavulo wa xirhambo xo teka goza lexi nga rivalekiki na Ajenda ya Nhluvukiso lowu nga heriki ya 2030 na Swikongomelo leswi fambelanaka na Nhluvukiso lowu nga Heriki (SDGs) leswi amukeriweke eka Nhlango wa Matiko hi 2015. Xibukwana lexi xi lwela ku endla leswaku marito man'wana ma yena ma hanya (endzhaku, hi nkarhi na endzhaku ka malembe ya yena ya 27 ekhotsweni) hi ku ma yelanisa na tiSDG leti yelanaka loko hi karhi hi fika exikarhi ka ku fikelela swikongomelo swa hina swa sweswi swa vanhu na pulanete.

Nelson Muffuh,
Muhlanganisi wa vaaki
eka Nhlango wa
Matiko eAfrika-Dzonga

Madiba a ku ri munhu wo sungula ku va na siku leri nyikeriweke ku n'wu xixima hi Nhlengoletano wa mani na mani wa Nhlango wa Matiko loko ku tivisiwa n'hweti ya 18 Mawuwana (hi siku ra yena ro velekiwa) tanihi Siku ra Nelson Mandela ra Matiko ya Misava. Hi laha swi xiya xiyeke kahle hi Nhlango wa Matiko, xitsundzuxo xa siku ro velekiwa ka Mandela i " nkarhi wa hina hinwerhu ku pfuxeta hi vuntshwa na Mahanyelo lama khutazeke Nelson Mandela. Ku tiyimisela loku heleleke. Ku tiyimisela eka vululami, timfanelo ta vanhu na ntshuxeko wa nkoka. Ripfumelo leri tiyeke eka ku ringana na xindzhuti xa n'wanuna na n'wansati wun'wana na wun'wana.

Nhlokomhaka eka xitsundzuxo xa Siku ra Mandela ya lembe leri nga hundza na lembe leri, "Maxelo, Swakudya na Vun'we,"yi kandziyisa mintlhontho leyi tshikilelaka ya ku cinca ka maxelo, vusweti, na ku pfumala ndzingano. Hi ku tirhisana na Nhlango wa Nelson Mandela, va UN va na swikongomelo swo hoxa xandla hi ndlela ya nkoka loku nga ta ka ku nga siyi munhu endzhaku ku katsa ku hunguta vusweti, ku hunguta ku pfumaleka ka ndzingano, ku tumbuluxa mintirho na ku va n'wamabindzu, vulawuri lebyi tirhaka, ku tirhisiwa loku nga heriki na tipheteni ta vuhimelerisi, ku pfumelelana na ku cinca ka maxelo na ku hunguta, vulawuri bya thyaka, ku cinca ka eneji ntsena, fambiselo ra swakudya leri hundzuriweke.

Verne Harris, Mukhomeri
wa Mufambisi-nkulu eka
Nhlango wa Nelson
Mandela

Loko hi anakanya hi marito ya Nelson Mandela na swiendlo eku sunguleni, hi nkarhi, na endzhaku ka nhlengoletano wa 2030 SDG (18-19 Ndzati hi nkarhi wa Nhlengoletano wa Mani na Mani wa UN eNew York), a hi tsundzukeni matimba lama un'wana na un'wana wa hina a nga na wona ku endla ku cinca, hi laha a vuleke hakona, "sweswi swi le mavokweni ya wena". Hi ku kombisa moya wa Mandela no ringanisa matshalatshala ya hina na tiSDG, hi nga tumbuluxa misava leyi hlayisekeke, ntsena, yo ringana no katsa na vanhu hinkwavo. A hi xiximeni ndzhaka ya Nelson Mandela hi ku hundzuluxa marito ma yena ku va xiendlo no lwela vumundzuku byo vangama eka hinkwerhu.

HERISA VUSWETI HI TINDLELA HINKWATO KUN'WANA NA KUN'WANA

Ku fana na vuhlonga na xihlawuhlawu, vusweti a hi bya ntumbuluko. I nchumu lowu endliweke hi munhu naswona wu nga hluriwa [...] ku hlula vusweti **a hi xiendlo xa ku pfuna van'wana.** I xiendlo xa vululami.

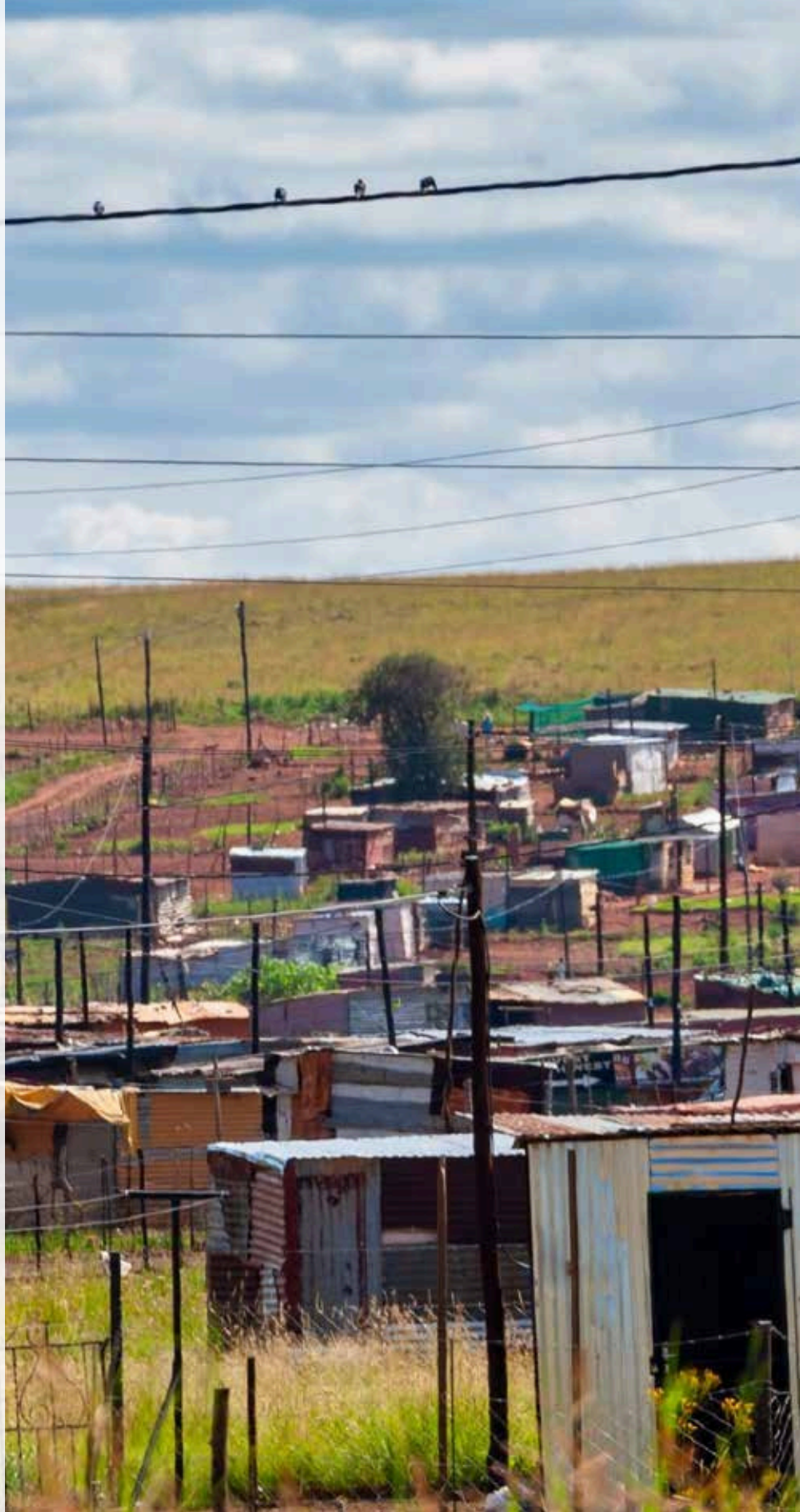
Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Minhlangano yo pfuna lava pfumalaka ya le kusuhi yi ta nyika swiambalo swa wena leswi tirhisiweke hi vukheta, tibuku na fanichara vutomi lebyintshwa.**
- **Kuma nhlango wo pfuna lava pfumalaka lowu u lavaka ku wu seketela. Minyikelo yin'wana na yin'wana, leyikulu kumbe leyitsongo, yi nga endla ku cinca.**
- **Vusweti bya ha ri kona etikweni rin'wana na rin'wana. Ku tlula 8% wa vaaki va misava va hanya evuswetini lebyikulu. Hoxa xandla eku lweni na vusweti lebyikulu.**
- **Seketela mabindzu ya le kusuhi na van'wabindzu. Hi ku hlawula ku xava eka mabindzu ya le kusuhi u nga hoxa xandla eka ku nyika matimba eka ikhonomi na ku hunguta vusweti.**

Ndhawu yo tshama leyi pfumalaka leyi nga na mikhukhu ya mazenghe eAfrika-Dzonga.
©Lucian Coman

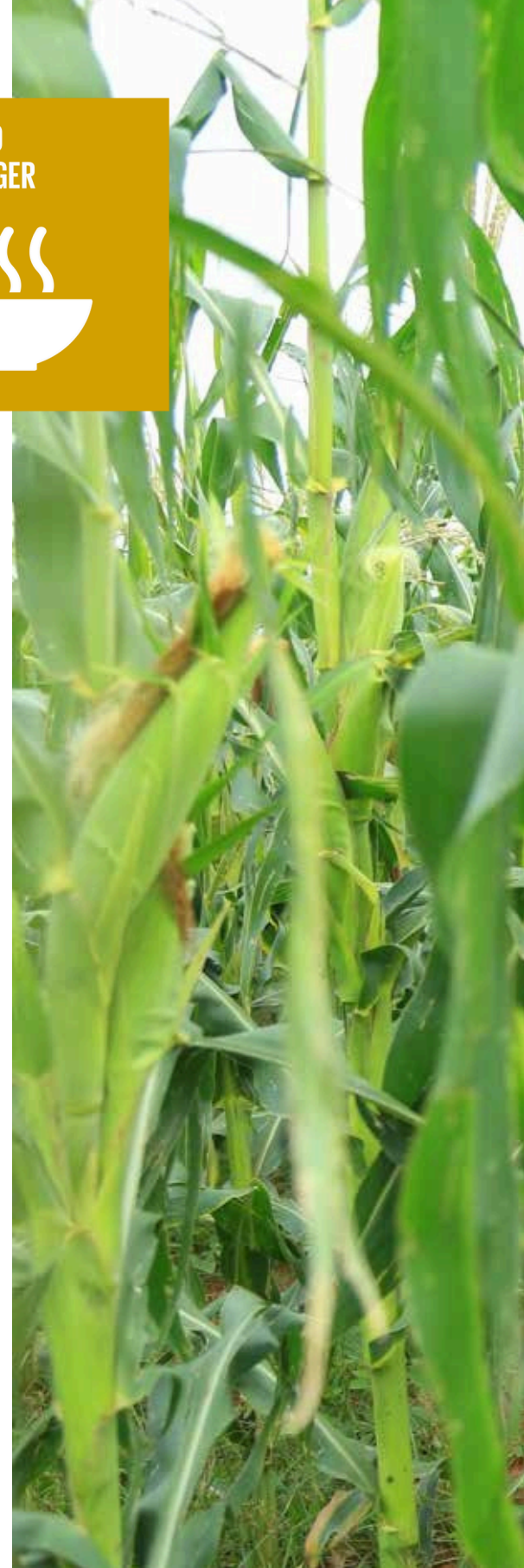

**HERISA NDLALA,
FIKELELA
VUHLAYISEKI BYA
SWAKUDYA NA KU
ANTSWISIWA
SWAKUDYA SWO AKA
MIRI NA LESWI
HLAYISEKEKE VURIMI**

Ntshuxeko a wu vuli nchumu loko vanhu va nga koti ku hoxa swakudya emakhwirini ya vona.

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Ringeta ku byala swin'wana swa swakudya swa wena kumbe u sungula nsimu ya swakudya ekaya, exikolweni kumbe emugangeni.**
- **U nga tlangisi swakudya. Gwitsirisa swakudya leswi swa ha riki kahle na leswi saleke.**
- **Nyika swakudya leswi saleke eka lava pfumalaka na vanhu lava nga le ka swiyimo leswi nga sirhelekangiki.**
- **Dyana swakudya leswi nga na rihanyo. Ndhawu leyi ku endliwaka nyama yi na nkucetelo lowukulu eka mbangu.**
- **Xava swakudya swa laha kaya na leswi kumekaka hi nkarhi wa kona.**

TIYISISA VUTOMI BYA RIHANYO LERINENE NO TLAKUSA KU HANYA KAHLE EKA HINKWAVO EKA MALEMBE HINKWAWO

Minkarhi hinkwayo a ndzi pfumela leswaku
vutiolori i bya nkoka ku nga ri ntsena eka **rihanyo**
ra miri kambe ku eka **kurhula ka miehleketo**.

Nelson Mandela

3 GOOD HEALTH
AND WELL-BEING

2 ZERO
HUNGER

8 DECENT WORK
ECONOMIC GROWTH

14 LIFE
BELOW WATER

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- Dyana mihandzu na matsavu no endla vutiolori nkarhi na nkarhi ku tshama u hanyile kahle.
- Sawutisa wena na vana va wena. ku sirhelela ndyangu wa wena eka mavabyi swi tlhela swi pfuna rihanyo ra vanhu.
- Nyikela ngati ya wena ku ponisa vutomi.
- Ti hoxe eka rhijistara ra vaphakeri va swirho na tinyama etikweni ra wena.
- Tshama u karhi u gingiriteka! Ringeta ku endla vutiolori kumbe u nghenelela eka migingiriko ya mintlangu nkarhi na nkarhi.
- Kuma nhlngano wo pfuna lava pfumalaka lowu u lavaka ku wu seketela. Switsongo swi endla ku hambana.

Ku nyika matimba eka miganga: Vadyondzi ku suka eXikolweni xa le Hansi xa Kwadukathole exidorobanini xa Katlehong, Johannesburg, nhlngano wa SDG 3 hi Siku ra Misava Hinkwayo ra Vahlapfa ku kombisa vun'we na talenta eFreedom Park, Afrika-Dzonga.

©UN Afrika-Dzonga/Ropafadzo Chiradza

TIYISISA KU KATSIWA NA KU RINGANANA KA NKOKA DYONDZO NO TLAKUSA DYONDZO YA VUTOMI HINKWABYO MIKARHI YA VANHU HINKWAVO

Dyondzo i njhini leyikulu ya nhluvuko wa munhu

I dyondzo leyi endlaka leswaku n'wana wa nhwanyana wa murimi a nga va dokodela, leswaku n'wana wa jaha wa mutirhi wa le mugodini a nga va nhloko ya mugodi, n'wana yoloye wa vatirhi va le mapurasini a nga va puresidente wa tiko lerikulu. I swilo leswi hi swi endlaka hi leswi hi leswi hi nga na swona, ku nga ri leswi hi nyikiwaka swona, leswi hambanyisaka munhu un'wana eka un'wana.

Nelson Mandela

4 QUALITY
EDUCATION

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Ku letela vantshwa. U nga nyika mpfuneto eka ku letela na ntirhokaya, ku dyondzisa ririmi kumbe ku nyika dyondzo hi Swikongomelo swa Misava Hinkwayo.**
- **Endzela xikolo xa wena xa le kusuhikutani u vutisa leswaku i switirhisiwa swihi swa xikolo leswi va swi lavaka. Sungula pfhumba ra mphakelo wa xikolo emugangeni wa ka n'wana.**
- **Loko u ri na mali leyi ringaneleke, seketela dyondzo ya n'wana.**
- **Nyikela tibuku ta wena leti tirhisiweke. Ndlela yo olova yo nyika vutivi i ku nyikela tibuku ta wena leti tirhisiweke eka munhu un'wana.**

Vanhwanyana va xikolo exikolweni xa le hansi xa Yomelela eKhayelitsha, xidorobana lexikulu lexi nga riki xa ximfumo eCape Town Afrika-Dzonga.

©Vavasati va UN/Karin Schermbrucker

**FIKELELA KU
RINGANA KA
RIMBEWU NA KU
NYIKA MATIMBA EKA
VANHU HINKWAVO
VAVASATI NA
VANHWANYANA**

Ntshuxeko a wu nge fikeleriwi handle ka loko **vavasati va tshunxekile eka mixaka hinkwayo ya ntshikilelo.**

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Tivonele eka mavonelo lama hoxekeke hi mayelana na swiyilayila swa rimbewu. Swi lemuke, swi papalate no dyondzisa van'wana hi swona.**
- **Kuma vatsundzuxi/varhangeri va xisati. Tiyisisa leswaku van'wana va vanhu lava nga swikombiso leswinene eka n'wina kumbe vatsundzuxi i vavasati.**
- **Herisani tinxaka hinkwato ta xihlawuhlawu eka vavasati hinkwavo na vanhwanyana hi ku khoma vanhu hinkwavo ku ringana swi nga ri na mhaka leswaku i va rimbewu rihi. Ku lwisana na ku xanisiwa.**
- **Nkarhi wihi na wihi loko u vona kumbe ku lemuka ku xanisiwa, hambi ku ri endhawini ya ntirho, switarateni, ekaya kumbe endhawini ya le ka inthanete, tlakusa rito ra wena ku lwisana na kona.**

Vahlayisi va kurhula va xisati Afrika-Dzonga va nghenerile hi ku gingiriteka eku hlengeleteni vuxokoxoko bya nkoka no kurisa vuhlayiseki hi nkarhi wo valanga eka Demokirasi ya Rhiphabliki ra Congo, va hoxa xandla eka ku hlayisa kurhula ka UN no yisa emahlweni SDG 5: Ku Ringana ka Rimbewu.

©Xinepe xa UN/Michael Ali

TIYISISA KU KUMEKA NA KU HLAYISEKA VULAWURI BYA MATI NA NKULULO WA VANHU HINKWAVO

6

CLEAN WATER
AND SANITATION

Misava hinkwayo, mati ma tekiwa
Ma ri ma risima ku fana na vutomi hi byoxe.

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- Hlengeleta mati ya mpfula hi ku tirhisa thangi ra mati.
- Hlanganisa vaaki hinkwavo ku basisa nambu wa le kusuhi, eribuweni ra lwandle kumbe elwandle.
- Ku lemukisa vanhu hi timhaka ta ku basa emugangeni wa wena hi vuhangalsi bya mahungu kumbe hi nomo.
- U nga tirhisi mati ku tlula mpimo.
- Tiyisisa leswaku u pfala pompi loko u hlantswa swibye, naswona u nga hlambi nkarhi wo leha.
- Bavhu ro hlambela ri lava mati mo tala ku tlula xawara ya 5-10 wa timinetse.
- Sirhelela swihlovo swa wena swa mati hi ku hunguta ku thyakisa no herisa ku lahliwa ka swilo.

Nelson Muffuh, Muhlenganisi wa Vaaki va UN eAfrika-Dzonga, exitichini xo hlamba mavoko UNICEF hi nkarhi Riendzo ra ndhawu ya UN eka xibedlhele xa Ndhawu ya Kanana eHamanskraal, Afrika-Dzonga, hi nkarhi wa ku tumbuluka ka kholera. ©UN Afrika-Dzonga/Ropafadzo Chiradza

TIYISISA MFIKELELO EKA
KU FIKELELEKA, KU
TSHEMBHEKA, LOKU NGA
TA TSHAMA NKARHI WO
LEHA NA ENEJI YA
MANGUVA LAWA EKA
VANHU HINKWAVO

Hambileswi misava yi endleke nhluvuko lowukulu eka lembe-xidzana ra vumakume mbirhi, **vutomi bya vanhu vo tala bya ha onhiwa hi vusweti, madzolonga, ndlala, mavabyi na ku onhiwa ka mbangu.**

Nelson Mandela

7 AFFORDABLE AND
CLEAN ENERGY

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Tima mavoni lama nga riki eku tirheni - hlayisa gezi.**
- **Xava switirhisiwa swa elektroniki leswi nga chajisiwaka nakambe U nga xavi kumbe ku tirhisa tibetiri leti nga tirheki.**
- **Tirhisa swihlovo swa gezi ra dyambu. Nghenisa tiphanele ta dyambu ekaya ra wena leswaku u ta kota ku kufumeta yindlu ni ku kuma gezi.**

Xitichi lexitsongo xa gezi leri humaka emagondzeni ya le henhla ya doroba ra Blinkwater (Eastern Cape) lexi simekiweke hi UNDP hi ku tirhisa Nongonoko wa yona wa Eneji ya Moya Afrika-Dzonga.
©UNDP Afrika-Dzonga

**KU TLAKUSA LESWI NGA TA
TSHAMA NKARHI WO LEHA
KU KULA KA IKHONOMI LOKU
KATSAKA VANHU HINKWAVO,
LOKU NGA HERIKI, HI KU
HELELA NASWONA WU NGA
NA MIHANDZU MINTIRHO NA
NTIRHO WA KAHLE EKA
VANHU HINKWAVO**

“

**Swi le mavokweni ya wena ku tumbuluxa misava
yo antswa eka hinkwavo lava hanyaka eka yona.**

Nelson Mandela

**8 DECENT WORK AND
ECONOMIC GROWTH**

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Tiva timfanelo ta wena entirhweni. Ku kota f ikelela vululami, ku tiva leswi u faneleke ku swi kuma swi ta ku pfuna swinene.**
- **Xava eka vahumelerisi va laha kaya. Seketela ku kula ka ikhonomi ya laha kaya hi ku hlawula ku xava ku suka eka vahumelerisi na mabindzu ya laha kaya.**
- **Lunghisela nongonoko wo dyondzisa. Rhamba vanhu lava nga na ntokoto eka ndhawu yo karhi ku tumbuluxa ntlawa wo dyondzisa lowu nga ta pfuna vantshwa ku lulamisa mintirho ya vona ya nkarhi lowu taka.**

KU AKA KU TIYISELA SWITIRHISIWA, TLAKUSA LESWI KATSAKA VANHU HINKWAVO NA LESWI NGA TA TSHAMA NKARHI WO LEHA VUMAKI NA KU HLUVUKISA SWILO SWINTSHWA

Hi fanele hi pfuneta ku **aka switirhisiwa** leswaku Afrika yi ta vuyeriwa hi tindlela to xavisa no nyikiwa nkateko wo **phikizana eka ikhonomi ya misava.**

Nelson Mandela

9 INDUSTRY, INNOVATION
AND INFRASTRUCTURE

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- Vekisa eka switirhisiwa leswi baseke na leswi tiyeke. Hi yona ntsena ndlela yo hlayisa vatirhi no sirhelela mbangu.
- Lunghiselela kumbe ku nghenelela eka mphikizano wa nhlango wa Miehleketo. U nga khutaza wena na vatirhikulobye va wena “moya wa vubindzu hi ku lunghisela mphikizano wa mianakanyo ya laha kaya no rhamba tikhamphani kumbe lava ha ku sungulaka ntirho ku dyondzisa vahluri.
- Endla mepe wa tindhawu leti nga na khombo. Ku na tindhawu to hambanahambana ta vaaki to va na mfikelelo wa WI-FI ya mahala. Hi ku ma tsala endhawini ya ka n’wina ni ku ma hangalasa. Ndzemukiso eka vuhangalasi bya mahungu, swiphephana kumbe switiviso u nga pfuna vanhu vo tala ku fikelela inthanete no pfuna ku hunguta ku hambana ka thekinoloji.

KU HUNGUTA KU NGA RINGANI KA VANHU ENDZENI NA LE XIKARHI KA MATIKO

Ntsena loko **vusweti**, ku **pfumaleka ka vululami**, na ku **nga ringani lokukulu** swa ha ri kona emisaveni ya hina, ku hava na un'we wa hina loyi a nga ta wisa hakunene.

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Endzela tindhawu ta vutshamo kusuhi, tindhawu to hlayisa vana lava nga riki na vatswari kumbe tisenhara ta vaaki letitsongo kutani u lunghisela ndhawu yo burisana eka yona ku kanela nkoka wa timfanelo leti kumbe u tinyiketela kwalaho nkarhi na nkarhi.**
- **Seketela tikhamphani leti katsaka hinkwavo. Languta nxaxamelo wa tikhamphanileti katsaka vanhu hinkwavo eka swiyenge swa leswitsongo swo hambana hi ku va thola kwalaho kumbe swikumiwa swa tona.**
- **Seketela vahlapfa emigangeni ya n'wina. Tinyiketele ekhempeni ya vahlapfa ya kwalaho kusuhi. Hlengeleta kumbe ku nyikela hi switirhisiwa, swakudya na swiambalo leswi lavekaka.**

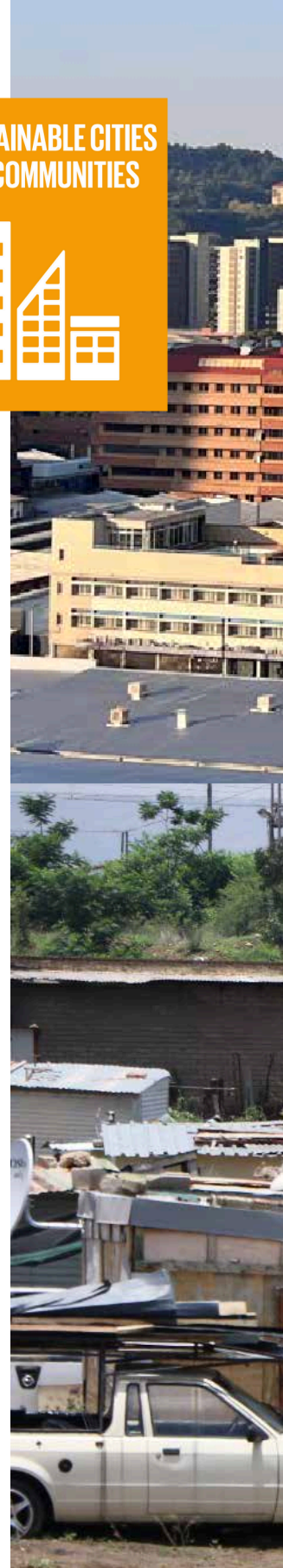
ENDLA LESWAKU MADOROBA NA TINDHAWU TO TSHAMA VANHU EKA TONA TI VA LETI HLANGANISAKA VANHU HINKWAVO, LETI HLAYISEKEKE LETI NGA NA MATIMBA NASWONA KU VA LETI HLAYISEKEKE

**Ku khathalela van'wana evuton'wini bya hina
hi un'we un'we ni le migangeni** ya ka hina a
swi ta pfuna swinene eku endleni misava yi va
ndhawu yo antswa leyi hi yi lorheke hi mahlo-ngati.

Nelson Mandela

11 SUSTAINABLE CITIES
AND COMMUNITIES

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- Xava, dyana, na ku nwa laha kaya. Ku seketela mabindzu ya le kusuhi swi endla leswaku vanhu va tshama va ri na mintirho naswona swi endla leswaku ku va na mali yi tlhelela emugangeni wa wena.
- Tirhisa mfanelo ya wena yo hlawula varhangeri emugangeni wa ka n'wina. Hlayisa tindhawu ta mani na mani.
- Sungula hi wena n'wini kutani u khutaza van'wana ku hoxa xandla eka ku antswisa tindhawu ta mani na mani - cheleta swimilana, tsemelela ni ku byala mirhi, pfluxeta tindhawu ta mintlangu na tindhawu to tlangela eka tona, lunghisela ku basisa.

Ehenhla: Ku nyika matimba eka miganga: Xiyimo xa le henhla xa doroba lexi kombisaka nhluvukiso wa doroba lowu katsaka vanhu hinkwavo, lowu hlayisekeke, lowu tiyeke ni lowu nga ta tshama nkarhi wo leha lowu rhendzeleke Union Buildings ePitori, Afrika-Dzonga.
©UN Afrika-Dzonga Xinepe/Nombulelo Malinga

Ehansi: UN Afrika-Dzonga ri endzela xidorobana xa Mamelodi ePitori ku kambela ku onhaka ka muganga no va nyika mphalalo eka miganga leyi khumbekeke hi ndhambi.
©UN Afrika-Dzonga Xinepe/Eunice Namugwe

TIYISISA LESWAKU KU TIRHISIWA SWAKUDYA LESWI HLAYISEKEKE NA TIPHETENI TA VUHUMELERISI

12 RESPONSIBLE
CONSUMPTION
AND PRODUCTION

**Vumundzuku lebyi hlayisekeke bya vanhu byi
titshege hi khathalela ntirhisano wa hina na
ntumbuluko ku fana na nchumu wun'wana na
wun'wana.**

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- Hlawula switirhisiwa leswi tirhisiwaka nakambe. Tirhisa nkwama wo ka wu nga onhi mbangu loku u ya eku xaveni, bodlhela ra mati leri nga tirhisiwaka nakambe kumbe khapu ku hunguta thyaka ra tipulasitiki.
- Va na na vuxiyaxiya hi ku paka - loko swi ri switsongo swa antswa!
- Endla vulavisisi naswona xava eka tikhamphani leti u ti tivaka leswaku ti na maendlelo yo hlayiseka na lama nga onhiki mbangu.
- Xava swilo leswi tirhisiweke loko u swi kota.

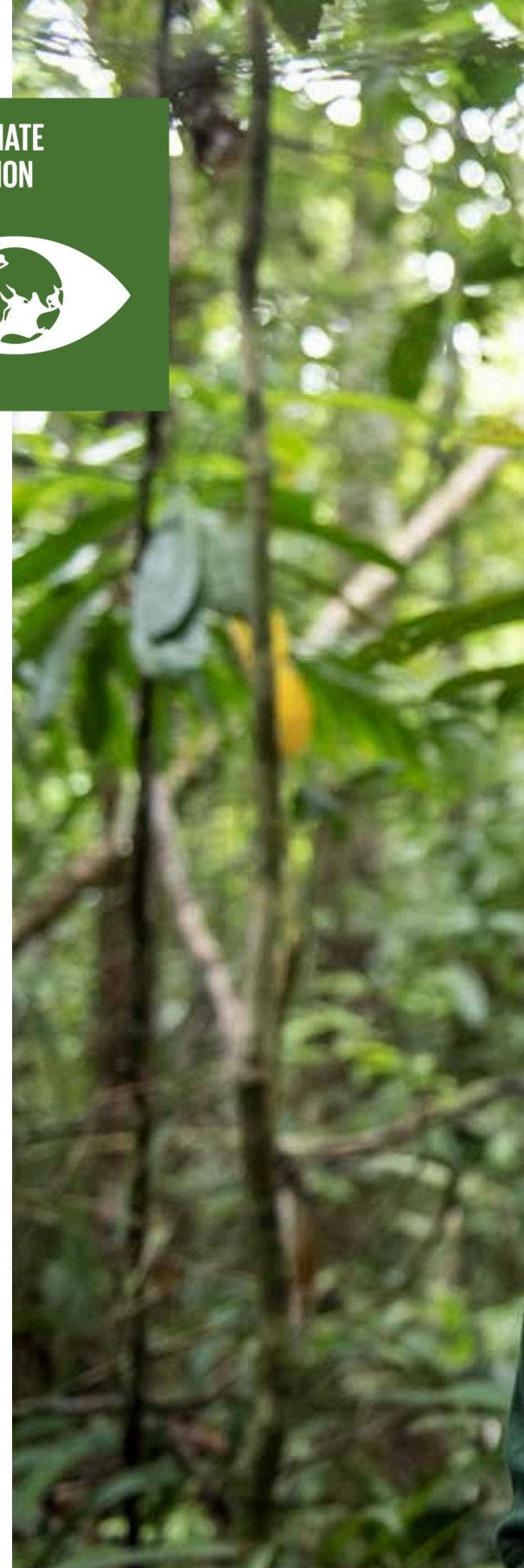
SWA XIHATLA GOZA RO LWISANA NA KU CINCA KA MAXELO NA MBUYELO WA KONA

A hi yimeni swin'we **ku endla leswaku misava ya hina yi <9945>tiyiseleka eka xihlovo xa vumundzuku** tani hi vumunhu eka pulanete leyi.

Nelson Mandela

13 CLIMATE ACTION

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- Ku pfuxeta phepha, nghilazi, pulasitiki, ntsompfu, na switirhisiwa swa khale swa elektroniki.
- Xava swilo leswi nga onhiki mbangu. Hlaya phakeji ku vona loko swiendliwa swi endliwile hi ndlela leyi nga riki na khombo eka mbangu.
- Ku famba hi xikanyakanya, ku famba hi milenge kumbe ku khandziya swo famba swa mani na mani. Hlayisa maendzo ya movha loko u ri na ntlawa lowukulu.

- Ku tlherisela ndzhaku khaboni leyi u yi humesaka. U nga kota ku hlayela mpimo wa khaboni ya wena u tlhela u xava switirho swa timali leswi yimelaka ku hunguta ku cinca ka maxelo eka vandla leri nga laveki ku teka tlhelo sweswi.

Mutirhi wa purojeke wa NFI u kambela nhova a tlhela a hlengeleta swikombiso swa vusokoti ku lwisana na ku cinca ka maxelo.
©UN-REDD

HLAYISA NA KU KUTIRHISA LOKU NGA HERIKI MALWANDLE, LWANDLE NA SWITIRHISIWA SWA LE LWANDLE SWA NHLUVUKISO LOWU NGA HERIKI

14 LIFE
BELOW WATER

Ma **Rifuwo ra malwandle** i xiphemu xa ndhavuko lowu tolovelekeke a vumunhu[...] handle ka vulawuri lebyi lawulaka kumbe nawu lowu tirhaka, hi langutana na minxungeto leyi chavisaka ya malwandle hikwalaho ka mikhuva yo tanihi ku cukumetiwa ka thyaka leri nga na chefu, ku phasa tihlampfi ku tlula mpimo Vugevenga byo tsemakanya mindzilikana byo fana na ku ngungumerisiwa ka swidzidziharisi. **tshalatshala yo simeka fambiselo ra nawu leri tirhaka ra malwandle a ri fanelanga ritsandzeka.**

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Hunguta thyaka -thyaka ro tala leri hi ri endlaka emisaveni ri helela endzeni ka malwandle.**
- **Tshikani ku tirhisa minkwama ya tipulasitiki: Ku tirhisiwa na ku cukumetiwa ka tipulasitiki hi ndlela leyi hoxekeke i xivangelo lexikulu xa nthyakiso wa le lwandle.**
- **Hlanganisa vaaki hinkwavo ku basisa nambu wa le kusuhi, eribuweni ra lwandle kumbe elwandle.**

Thyaka ra tipulasitiki leri kumiwaka endzeni ka lwandle ri vangaka nthyakiso wa mati.

©UNEP

**SIRHELELA VUYISELA NA TLAKUSA
MATIRHISELO LAMA NGA HERIKI YA
MAFAMBISELO YA IKHOLOJI YA LE
MISAVENI, KU HLAYISA MAKHWATI
HI NDLELA LEYI HLAYISEKEKE, KU
LWISANA NA KU HUNDZUKA KA
MANANGA, NA KU YIMISA MISAVA
NA KU YI CINCA KU ONHIWA KA
MBANGU NA KU HAMBANAHAMBANA
KA SWILO LESWI HANYAKA**

Ma **Mirhi na makhwati swi herisiwile** hikuva vanhu va hina a va tshembele ngopfu eka swona **tanihi laha a va kuma eneji**. Naswona hi hala tlhelo, vanhu namuntlha va twa ku titimela naswona va lava eneji yo sweka, yo basisa na vuhlayiseki hikuva mirhi na makhwati swi herisiwile.

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- U nga tirhisi swidlaya switsotswana. Ku sirhelela na ku hlayisa khwalithi ya misava, u nga tirhisi tikhemikhali loko u kurisa swimilana.
- Ku endla manyoro hi masalela ya swakudya swi nga hunguta ku onhaka ka mbangu hi nkarhi lowu fanaka swi tlhela swi endla leswaku swakudya swi tlhela swi dyiwa.
- U nga tirhisi swiendliwa leswi ringetiweke eka swiharhi.
- Lunghisa swa wena kumbe u joyina nhlngano lowu nga kona wo basisa leswaku u hlayisa mbangu wa ndhawu ya wena ya rihlaza.

UNIC Pitori eka Nongonoko wo Fikelela Dyondzo hi ku hlayiseka ka Mbangu na vadyondzi ku suka exifundzeninkulu xa Limpopo, Afrika-Dzonga.
©UNIC Pitori/2019/Scotch Mabhena

**KU TLAKUSA MIGANGA YO
RHULA NA KU KATSA NA VANHU
HINKWAVO NA KU NYIKA
MFIKELELO EKA VULULAMI EKA
VANHU HINKWAVO NO AKA
NHLANGANO LOWU NGA NA
VUTIHLAMULERI LOWU KATSAKA
VANHU HINKWAVO MAVANDLA EKA
SWIYIMO HINKWASWO**

Kurhula a hi ku pfumaleka ka timholovo ntsena; kurhula i ku tumbuluxiwa ka **mbangu laha hinkwaswo swi nga hluvukaka kona**, swi nga ri na mhaka rixaka, muhlovo, ripfumelo, Vukhongereri, rimbewu, ntlawa, xivongo, kumbe swikombiso swin'wana swa ku hambana ka vanhu.

Nelson Mandela

16 PEACE, JUSTICE
AND STRONG
INSTITUTIONS

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Vhota! Tirhisa mfanelo ya wena yo hlawula varhangeri emugangeni wa ka n'wina.**
- **Tiva timfanelo ta wena entirhweni. Ku kota fikelela vululami, ku tiva leswi u faneleke ku swi kuma swi ta ku pfuna swinene.**
- **Vulavula! Vutisa valawuri va ndhawu ya ka n'wina ni va tiko ra ka n'wina ku nghenelela eka matshalatshala lama nga vaviseki vanhu kumbe pulanete.**

Puresidente yintshwa leyi hlawuriweke Nelson Mandela a karhi a nyikela mbulavulo wakwe wo sungula ku suka erikupakupeni ra holo ya doroba.
©Xinepe xa UN/Chris Sattlberger

KU TIYISA TINDLELA
TA KU TIRHISIWAKA
SWILO NA KU PFUXETA
NTIRHISANO WA
MISAVA HINKWAYO KU
VA LOWU NGA TA
TSHAMA NKARHI WO
LEHA NHLUVUKISO

17 PARTNERSHIPS
FOR THE GOALS

Swa olova ku tshova na ku onha.
Ma **inhenha** hi lava va **endlaka kurhula no aka.**

Nelson Mandela

NDLELA YO TLANGA XIPHEMU XA WENA:

- **Vekisa eka mabindzu lamantshwa, mabindzu lamatsongo ni ya le xikarhi, tikhamphani leti landzelelaka mimpimanyeto ya le henhla ya ikhonomi, milawu ya mahanyelo ni (ESG) mafumelo.**
- **Seketela ku xaviseriwa matiko mambe hi ku xava swiendliwa ku suka ematikweni lama ha hluvukaka. xiyaxiya mfungho wa ku xaviselana loku nga le nawini eka swilo leswi xavisiwaka swi pfuna ku kombisa leswaku swilo leswi xavisiwaka Ku suka eka vahumelerisi va le kusuhi swi huma ematikweni lama hluvukaka.**
- **Seketela mavandla kumbe tipurojeke leti kongomaka eka ntirhisano wa misava hinkwayo, tanihi leti fambisaka ntirhisano wa matiko hinkwawo, ku avelana vutivi, kumbe ku tlakuseriwa ku hundziseriwa ka thekinoloji.**
- **Pfhumba ra matiko lama ya hluvukaka ku kuma thekinoloji leyi ringaneleke, vuswikoti, vuvekisi, na nseketelo wa timali eka ku nghenelela ka nhluvukiso lowu nga heriki.**
- **Tirha kumbe ku tinyiketela eka tiNGO leti tirhelaka ku kongoma ku fikelela Swikongomelo swa Misava Hinkwayo. U nga hoxa xandla hi ku tirhisa tipurojeke to hambana ku fikelela Swikongomelo hi 2030.**

Endzeni ka ndzhaku ka khavhara: H.E Matamela Cyril Ramaphosa (ximatsi), Puresidente wa Rhiphabliki ya Afrika-Dzonga, u hleka na María Fernanda Espinosa Garcés (wa vunharhu ku suka eka xinene), puresidente wa ntshamo wa makume nkombo nharhu wa Nhlengeletano wa Mani na Mani, Matsalana-nkulu António Guterres (wa vumbirhi ku suka exineneni), na Xandla xa Matsalana -nkulu Amina Mohammed, endzhaku ko pfula xifaniso xa Nelson Mandela entsindza wa UN eNew York.
©Xinepe xa UN

Khavhara ya le ndzhaku: Nelson Mandela, Puresidente wa Rhiphabliki ya Afrika-Dzonga, a vulavula eka ntshamo wa makume tlanu nharhu wa Nhlengeletano wa Mani na Mani.
©Xinepe xa UN /Greg Kinch

Yi kandziyisiwile hi:

Nhlangano wa Matiko eAfrika-Dzonga | 2023

Yi lavisisiwile no khavisiwa hi:

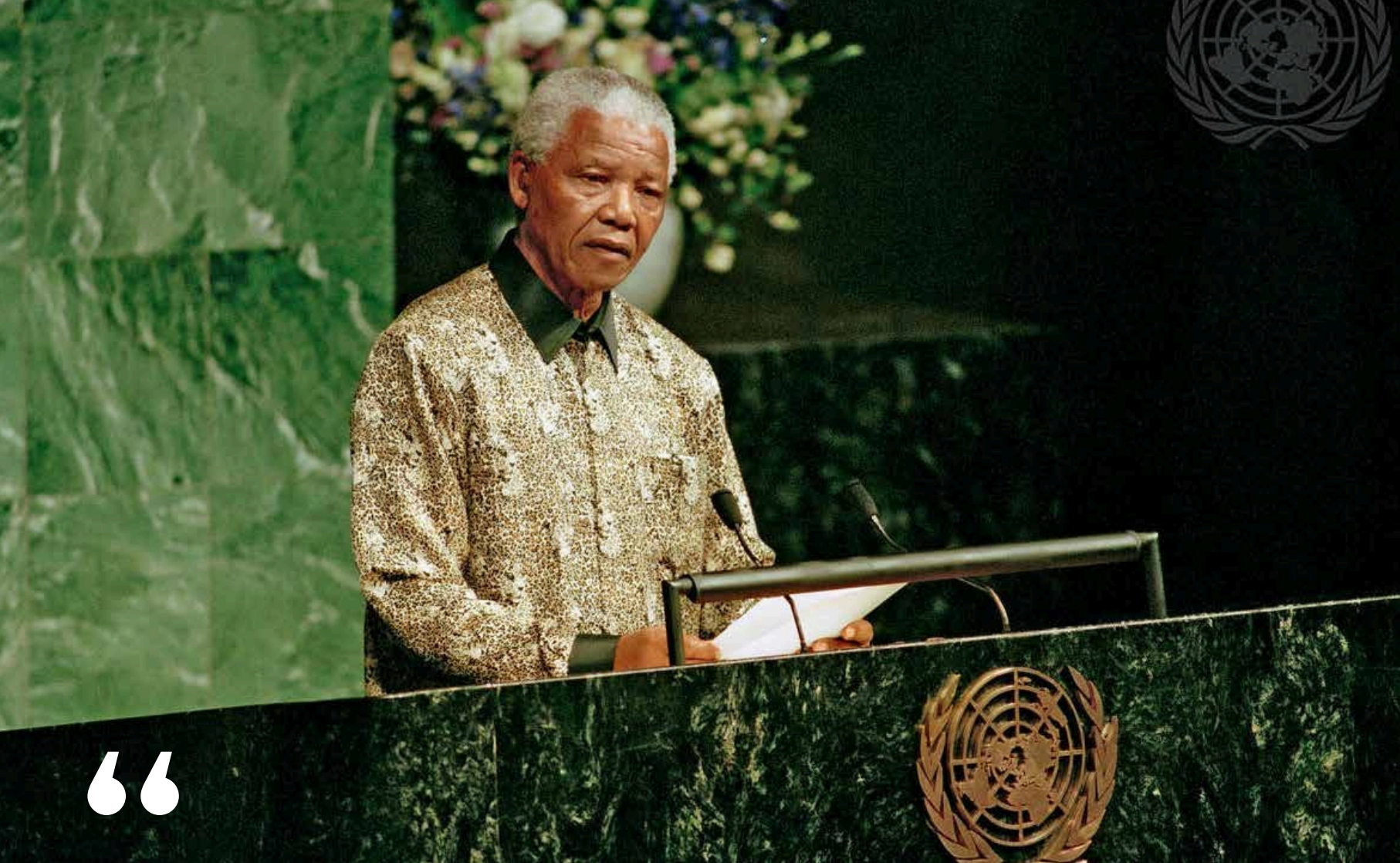
Senthara ya Mahungu ya Nhlangano wa Matiko (UNIC), Pitori

TIHLANGANISE NA HINA:

United Nations South Africa,
UN House, Metro Park Building,
351 Francis Baard Street, Pretoria,
South Africa Thelefoni: +27 12 354 8504
Email: unic-pretoria@un.org

Hi landzeleni:

Facebook: [@UNinSouthAfrica](https://www.facebook.com/UNinSouthAfrica)
Twitter: [@UNinSouthAfrica](https://twitter.com/UNinSouthAfrica)
Instagram: [@UNinSouthAfrica](https://www.instagram.com/UNinSouthAfrica)
Website: <https://southafrica.un.org/>

“

**U nga languti etlhelo rin'wana; u nga kanakani.
Lemuka leswaku misava yi na ndlala ya swiendlo,
ku nga ri marito.**

Teka goza hi vunhenha na xivono.

Nelson Mandela

